

7. Мова і час. – К.: Наукова думка, 1977. – 235 с.
8. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації / Г.Почепцов. – К.: Київ, ун-т, 1999. – 308 с.
9. Северская О.И., Преображенский С.Ю. Функционально-доминантная модель эволюции индивидуальных художественных систем: от идиолекта к идиостиллю// Поэтика и стилистика. – М.: Наука, 1991. – С.147.
10. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под. ред. М.Н. Кожинной; члены редколлегии : Е.А. Баженова, М.П. Котюрова, А.П. Сквородников. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 696 с.

The article deals with the problem stylistic analysis of literary text (based on West-Ukrainian prose 20-30-ies of XX century). The characteristic of the main methods of communication linguistics. Defined innovation in the field of artistic speech writers are inherent in the early twentieth century.

Key words: *communicative linguistics, linhvopoetyka, idiostyle, linguistic creativity, metaphor, dialectisms, folklorizm.*

УДК 821.161

Світлана Луців (Дрогобич)

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИЙМЕННИКІВ ВІДПРИСЛІВНИКОВОГО ПОХОДЖЕННЯ (за романом Р. Іваничука «Мальви»)

У статті здійснено структурно-семантичну характеристику прийменників відприслівникового походження на матеріалі роману Р.Іваничука «Мальви»; з'ясовано, що в сучасній українській літературній мові формальний склад прийменників досить строкатий, що пов'язано з їх постійним поповненням; встановлено, що кількість прийменників збільшується за рахунок вторинних прислівників (більшою мірою), іменників (меншою мірою), дієслів (поодинокими прикладами) і свідченням цього є прийменникова система аналізованого художнього полотна.

Ключові слова: *словотвірна парадигма, прийменник, прислівник, семантика, лексичне значення, перехідність слів, структурно-семантичний тип.*

Постановка проблеми. У сучасних лінгвістичних дослідженнях діє тенденція зміщення центру уваги з мови як системи форм до мови у її дії, у ситуації спілкування. Актуальною постає проблема міжчастини-мовної перехідності слів, викликана рухливістю мовних одиниць – численними випадками переміщення слів із одного лексико-граматичного класу до іншого. Під час такого розвитку мови діє процес відмирання окремих властивостей слова та одночасне накопичення нових харак-

теристик, унаслідок чого кількісні зміни спричиняють зміни якісного плану, зокрема транспозицію слів у інші лексико-граматичні класи і виникнення функціональної омонімії.

Аналіз останніх досліджень. Спеціальні дослідження потенційної здатності слів до переходу в інші частини мови та обмеження, які при цьому виникають на всіх ярусах лексико-граматичного розрізнення, сприяють глибшому розумінню специфіки словотвірної системи.

Словотвір, дериватологія – розділ мовознавства (традиційно – розділ граматики), що вивчає будову і творення похідних слів. В українському мовознавстві в самостійну галузь оформився в 60-х рр. ХХ ст. Фундатором української дериватологічної школи є І. Ковалик. У його працях розбудовано теоретичний апарат словотвору, визначено одиниці словотвірної системи мови, способи словотворення, основні тенденції його розвитку в сучасній мові [4, 22].

У ці роки усталився основний напрям дослідження явищ словотворення – структурно-семантичний, тобто від змісту мовних одиниць до їхніх форм, який реалізовано в розвідках з діалектної (Я. Закревська), термінологічної (Т. Панько), відтопонімічної лексики (В. Горпинич), окремих мікросистем словотвірної системи (іменників – І. Ковалик, Л. Родніна, В. Грещук, П. Білоусенко; прикметників – А. Грищенко, В. Грещук; дієслів – В. Русанівський, Л. Юрчук, К. Городенська, Т. Возний; дієприкметників – Г. Гнатюк; складних слів – М. Чемерисов, Н. Клименко), способів словотворення (М. Плющ) [8, 618].

У 70-і роки почав розвиватися інший напрям у словотворі – дослідження від форми мовних одиниць до їхнього змісту. Спершу він оформився як морфологічний, коли творення слів розглядалося через призму комбінаторики морфем і ролі в слові його найменшої одиниці – морфеми. Згодом морфологічний підхід було поєднано зі структурно-семантичним, і вже в цих межах стали визначатися співвідношення морфем і словотвірних структур похідного слова. Розвиток цього напрямку пояснюється потребою автоматичного укладання словотвірних словників української мови.

У 80-х роках застосовано синтаксичний підхід до пояснення процесів словотвору, коли семантика і структура похідного, слова виводяться з синтаксичної конструкції (словосполучення, речення), що лежить у його основі й супроводжується словотвірними змінами вихідної одиниці – її згортанням, конденсацією, скороченням тощо (Н. Клименко, К. Городенська, О. Тараненко) [8, 618].

Мета статті – дослідити структурно-семантичну характеристику прийменників відприслівникового походження на матеріалі роману Р. Іванчука «Мальви».

Виклад основного матеріалу. В сучасній українській мові відбувається процес інтенсивного зростання аналітичних прийменників. Наприклад: *Марія... блукала думками далеко від Божої науки... (69); Поруч із султаном їхав Азет-паша... (47)*.*

Сутність такого переходу повнозначних частин мови в розряд прийменників полягає в тому, що вони втрачають граматичні характеристики відповідної частини мови й набувають граматичних ознак, притаманних прийменникам. Аналітичні прийменники та їхні еквіваленти – поширене явище в українській мові, а процес творення одиниць, здатних до вживання в ролі прийменників, надзвичайно динамічний.

Ядро аналітичних прийменників становлять відіменні, а якщо точніше, то відіменникові прийменники, наприклад: *... лише з боку парадного входу – маленька щілина між сторожовими баштами... (179); Повернувся полковник у супроводі слуг... (183).*

Активний процес утрати іменниками свого предметного і граматичного значення спричиняє утворення застиглих у певній прийменниково-відмінковій формі одиниць та функціонування їх у ролі службових слів [7, 271].

Немало в сучасній українській мові (відповідно – і в аналізованому творі) аналітичних прийменників відприслівникового походження, наприклад: *А був же колись Узенчик у широкій долині між горами і бігти можна було поруч із ним, куди очі глядять... (175); «Рука, що дає, завжди вище від тієї, яка приймає», – холодно відпові Алім (211).*

У лінгвістичній літературі існують різні думки щодо морфологічної класифікації похідних прийменників. Окремі мовознавці вважають, що у процесі утворення прийменника іменник-джерело обов'язково зазнає адвербіалізації, і вже прислівник, послабляючи зв'язки з дієсловом, а отже, втрачаючи свою обставинну функцію, сполучається з наступним іменем.

Нові типи похідних прийменників (власне-відіменникові, відприслівникові, віддієслівні) почали складатися ще в давньоруську епоху. Але цей ріст був незначний і процес уривчастий. У результаті вивчення прийменників у їхньому історичному розвитку визначено основні джерела поповнення прийменникової системи. Джерелом утворення похідних прийменників послужили просторові прислівники, рідше – іменні та дієслівні форми з просторовою семантикою. Усі вторинні прийменники розвинулися внаслідок функціональної транспозиції відповідних форм слів повнозначних частин мови [6, 124].

* Тут і далі ілюстрації подаються у круглих діжках із зазначенням сторінки за твором: Іваничук Р. Мальви. – К. : Рад. письменник, 1969. – 238 с.

Первинні прийменники належать до найдавніших прийменникових утворень, вони не мають відповідників серед повнозначних слів: *в, з, над, під, по, без, при, на, від* тощо. Їх, за підрахунками авторів «Граматики української мови», близько 80: *Ніхто ніколи не займав цих мурів ані високого валу, що загородив перешийок від голувої гладіні моря до боліт, звідки тягне терпким запахом солі і гнилою рибою* (57); *Піду я в гори з Мальвою...* (101).

До цієї групи належать і ті одиниці, що утворилися шляхом поєднання двох або трьох генетично первинних, нерозкладних без втрати семантико-граматичних функцій прийменників: *з-поміж, з-посеред, поміж, поза, з-поза* та інші: *Та чи задля почетом повернувся Хмельницький з-під Замостя?* (216); *Чи не краще було тоді пройти за огорожу попри рибацькі селища...?* (206).

Треба мати на увазі, що часто ті самі прийменники (скажімо, *біля, між*) різні автори кваліфікують щодо походження неоднаково: одні відносять їх до класу первинних, інші – до вторинних. Зважаючи, що в сучасній мові немає прислівника *біля* та іменника *між*, уважаємо їх первісними одиницями [3, 76].

Вторинні прийменники пізніші за походженням. Вони зберегли структурну співвіднесеність з тими чи іншими повнозначними словами й функціонують у мові як їхні омоніми (омоформи): *коло, край, навколо, протягом, незважаючи на* тощо, пор.: *І тут довкола (прислівник) мури: високі мінарети Хан-джалі, за конюшнями – сторожова вежа, ... з заходу – гаремний мур...* (179) і *... султан... у приступі шалу... стискав пальці довкола (прийменник) уявної шиї свнуха* (144).

Отже, якщо до первинних належать слова, що вживаються тільки із семантикою прийменника, то до вторинних утворень належать ті, що в системі мови мають співвідносні з ним анонімні повнозначні слова, на що наголошує І. Вихованець [1, 59].

Серед вторинних прийменників розрізняють:

- а) відіменні: *край, перед, внаслідок, кінець, шляхом;*
- б) віддієслівні: *незважаючи на, не вважаючи на, завдяки, включаючи;*
- в) відприслівникові (прислівникові): *близько, уздовж, поряд, напередодні, через.*

Останні становлять найчисленнішу групу. І. Кучеренко загалом уважає, що всі без винятку прийменники пройшли через стадію прислівника [5].

Найчисельнішу групу складають прийменники відприслівникового походження. І. Вихованець нараховує 77 прийменників, співвідносних з морфологізованими прислівниками: *вверх, ввись, ввишки, вглиб, вгорі,*

вгору, вдовж, вздовж, віддалік, вкінець, вколо, вліво, вліворуч, внаслідок, вниз, внизу, водночас, вперед, вперше, вповоджж, впоперек, вправоруч, вправо, впродовж, впрост, врозбивку, врозкид, врозріз, всередині, всередину, вслід, всуміш, всупереч, вишир, виширишки, довкола, довкруги, довкружж, заввишки, завглибишки, завдовжки, заетовишки, завиширишки, замісто (замість), збоку, зверх, зверху, звиш, здовжж, ззаду, зсередини, крізь, ліворуч, мимо, навколо (навкіл), навкруг (навкруги), напередіми, навпроти, напроти, назад, назустріч, намість, наперед, напередодні, напереріз, наперекір, наприкінці, насподі, насупроти (насупротив), неподалік, обабіч, обаполи, обік, обіч, оддалік, околеса, околяса, окрай, окрім (окроме, окром), осторонь, обіруч, округ, опріч (опріче), поодалік, після, поверх, побіч, позад, поверх, позад (позаду), поздовжж, поодаль, помість, поконець, покотом, покрай, поперед, поперек, попліч, поруч, поряд, посередині, потім, праворуч, пріч, проти (против), спереду, супроти (супротив), узбіч [1, 25].

Виникнення вторинних прийменників зумовлено потребами вираження більш конкретних спеціалізованих відношень. Тому часто первинні і вторинні прийменники співвідносні за значенням (характером вираження відношень) і утворюють синонімний ряд: «через» – «з причини» (через хворобу – з причини хвороби); «за» – «протягом» (за місяць – протягом місяця).

Проблема статусу прийменника тісно пов'язана з питанням про його семантику. Надання прийменникові статусу слова (службового чи повнозначного, самостійного) означає виділення в нього не тільки граматичного, а й лексичного значення, оскільки саме слову притаманна єдність лексичного і граматичного значень. Прийменники можуть істотно впливати на зміст цілого вислову, а іноді робити його діаметрально протилежним: *працювати до обіду – працювати по обіді*.

Можна погодитися з висновками І. Кучеренка, який стверджує, що прийменник щодо значення принципово не відрізняється від інших слів: у ньому знаходять відображення об'єктивно існуючі явища дійсності. Але значення прийменника має свої особливості. Насамперед воно визначається високим ступенем узагальненості, який, однак, не означає «збіднення», «стирання» чи навіть «втрати» лексичного значення. Через таку особливість прийменникове значення – конкретне в кожному окремому випадку – розкривається в контексті, у сполученні з іншими словами [5, 22].

Однією з найбільших є підгрупа прийменників відприслівникового походження, що вказують на співвідносність дій у часі. Ця вказівка, як правило, найбільш загальна. Системні зв'язки прислівників, що впоряд-

ковують дії, схематично можуть мати двочленну (раніше – пізніше) або тричленну будову (спочатку – потім – нарешті).

Протягом цілого року прибували до Золотого Рогу галери з трофеями, султан із військом повернувся аж весною (25).

Перед полуднем Ібрагім, одягнений у султанську одежу, в'їжджав у супроводі анатолійського і румелійського кадїаскерів до Біюк-сарая (43).

В аналізованому творі використовуються прийменники відприслівникового походження, які вказують на місце дії або напрям руху:

Серед натовпу жінок, які в розпачі вже не дбали про те, щоб закривати визолені тривогою обличчя, стояв сивобородий чоловік у білій чалмі і сірому бурнусі (9).

Посередині татарської хати стояв килимний верстат, а за ним, на міндері, стогнала недужа жінка (11).

Переді мною – рудий хребет Тепе-оба, позаду – кафський ринок, і нічого, й нікого немає в мене більше, крім Мальви (18).

Стань на одній з них, – і перед очима відкриється панорама продовгуватого міста, що причаїлося між скелями, мов сколопендра між камінням (34).

Воно втікає від пишноти зеленоверхого ханського палацу і хмародерних мінаретів униз, обабіч гнилої річки Чурук-су (34).

Довкола ненависні гяури (37).

Попереду на буланому огирі гордо скакав ага яничарів Нур Алї (43).

А в пам'яті повз потоптаний хрест і її совість пройшли маслоставські лейстровики з переяславським полковником Ілляшем Караїмовичем на чолі, які прийняли шляхетські бунчуки, аби тільки жити (24).

Попереду довгої імператорської валки їхав на білому коні султан Ібрагім (47).

Це було дивне слово, яке поки що існувало поза ним, окремо від нього, десь поза мурами нової розцяцькованої тюрми, яка називалася тронним залом (81).

Щодо лексичного значення прийменників, то воно тісно пов'язане з їхнім походженням. Система прийменникових утворень виникла на ґрунті безприйменникового вираження синтаксичних зв'язків між словами. Адже значення прийменників чіткіше семантизоване, ніж відмінкове значення. Це поступово призводить до семантичної переваги прийменників, а значить – ширшого їх використання. Незважаючи на те, що функції відмінків і прийменників співвідносні, відмінки виражають різні семантичні відтінки загальніше, чому й виникає потреба у розвитку прийменникової системи взагалі і вторинних (переважно

складених, або аналітичних) прийменників зокрема. Крім цього, активний процес розвитку прийменників і прийменникових конструкцій є водночас своєрідним процесом «опрощення» відмінкової системи (так, наприклад, деякі відмінкові форми збігаються). Однак подібна ситуація не свідчить про посилений «наступ» прийменників на відмінкові конструкції. Скоріше йдеться про процес розширення значень відмінків і поступову, але впевнену, їхню десемантизацію. Отже, прийменники послужили меті оновлення старої форми, що викликано розвитком нових значень у мові.

Перехід прислівників у прийменники однаковозвучні слова вводить в анонімні відношення, наприклад: *За цей рік я сховався його [Крим] вздовж* (прислівник) і *впоперек* (112) і *Марія тінню майнула вздовж* (прийменник) *високої стіни* (165); *Не раз, їдучи крізь луки, впоперек* (прислівник) *перетнені річечкою, ... він пускав поводі рівно коневі, як і думкам своїм...* (174) і *Гостей чекав уже накритий великий різьблений стіл, поставлений впоперек* (прийменник) *світлиці* (104).

Повний перехід прислівника в прийменник засвідчується зайнятістю позиції після відприслівникового прийменника субстантивною формою. Отже, прислівник, переходячи в прийменник, утрачає своє загальнокатегорійне (частиномовне) значення, тобто перестає вказувати на ознаку іншої ознаки, і набуває нового частиномовного значення – значення відношення.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Аналіз фактичного матеріалу дає змогу констатувати наявність і активну дію в сучасній українській мові відприслівникових транспозиційних процесів у напрямку повнозначних, службових частин мови та модальних слів і вигуків. Відприслівникові переходи потребують комплексного вивчення, з'ясування транспозиційного прислівникового потенціалу сучасної української мови. Частиномовна належність слова у кожному конкретному випадку визначається за семантико-граматичними ознаками, зумовленими контекстом.

1. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / Вихованець І. Р. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.

2. Іванчук Р. Мальви : іст. роман. – К. : Рад. письменник, 1969. – 238 с.

3. Карпенко Ю.О. Ще раз про критерії виділення частин мови // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 76 – 80.

4. Ковалик І.І. Основні проблеми вчення про словотвір // Українська мова і література в школі. – 1970. – № 10. – С. 22 – 29.

5. Кучеренко І. Лексичне значення прийменника / І. Кучеренко // Мовознавство. – 1973. – № 3. – С. 22.

6. Мельничук О.С. Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові // Слов'янське мовознавство. – 1961. – Т. 3. – С. 124 – 194.

7. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.. – К.: Либідь, 1991. – С. 270 – 291.

8. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О., Заблук М.П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 618.

This article explores the structural and semantic characteristics of prepositions of adverbial origin based on the novel R. Ivanchuk «Mallows»; it finds out that in modern Ukrainian literary language the formal construction of prepositions is rather motley, due to their constant replenishment; it states that the number of prepositions increases due to secondary adverbs (more), nouns (to a lesser extent) and verbs (few examples) formations and evidence of this is the prepositions system of tested art canvas.

Key words: *word-building paradigm, preposition, adverb, semantics, lexical meaning, transitional words, structural and semantic type.*

УДК 821.161.2-3.09

Петро Мацьків (Дрогобич)

НАЗВИ СВЯЩЕНОЇ ДІЇ В БІБЛІЙНОМУ ТЕКСТІ

У статті проаналізовано назви священної у біблійному тексті на основі фреймового моделювання з виділенням акціонального фрейму концепту БОГ; з'ясовано аксіологічну, лінгвопрагматичну, культурну семантику мовного знака (субконцепта, конститuenta).

Ключові слова: *лінгвокогнітивне моделювання, фрейм, методика, внутрішньосистемні відношення.*

Постановка проблеми. Актуальність ідей В. фон Гумбольдта, О. Потебні про мову як духовну сутність, як неповторний витвір етносу зумовлює вибір таких лінгвокультурологічних об'єктів наукового аналізу, які дають змогу простежити взаємозв'язок філологічних і енциклопедичних знань, виявити закономірності експлікації в мові, зокрема в її лексико-семантичній системі, концептів культури.

Ізоморфізм мовних і культурних понять, їх семантична та структурна єдність спричинюють необхідність комплексних досліджень, інструментарій яких має передбачати розгляд метамови в тісному контакті аксіологічних, прагматичних параметрів, залучення нових підходів – когнітивного моделювання, концептуального аналізу, семантичного профілювання, бінарних опозицій та ін. поряд з